

ORRHANGÚSZABÁLYOK

ZSIGRI GYULA

Az orrhangú mássalhangzókkal kapcsolatos jelenségeket Vago (1980), Olsson (1992) és – legalaposabban – Siptár (1995) is elemezte. A vizsgált jelenségekre az eddigieknél kevesebb szabályt, illetve defaultszabályt javaslok, és egy a generatív fonológiában eddig még nem tárgyalt folyamatot is szabályba foglalok. Az 1. pontban az /n/ pótlónyúlásos kiesését és az /ɲ/ folyamatossá válását egy szabályba egyesítem. A 2. pontban az /n/ helyhasonulását a problematikus [osztott] jegy nélkül írom le. Végül a 3. pontban az /ɲ/ posztalveolárisá válását foglalom szabályba.

1. Orrhangú zárvesztés

Folyamatos mássalhangzók előtt az /n/ elveszti zárját, és beleolvad az előtte levő magánhangzóba, amely ha rövid volt, ezáltal megnyúlik: *pé*nz [pě:z], *ke*nsz [kě:s], *vá*nszorog [vā:sorog], *ma*ns [mō:f], *fé*nséges [fě:je:geʃ], *vá*szonzsák [va:sō:za:k], *szí*nház [sí:fi:az]. Ez a pótlónyúlás nem változtatja meg a magánhangzó nyelvállását, szemben a franciával, ahol a nazális magánhangzók nyiltabbak orális megfelelőjükénél (Nádasdy–Siptár 1994: 177).

Az /n/ pótlónyúlásos kiesését Siptár a következőképp foglalja szabályba (*színház*-szabály, 1995: 86):

(1)	[msh]	-	+	+
		┌-----┐	├	
idő		X	X	X
		└-----┘		
mód			[+ naz]	[+ foly]

Ez így nem pontos, hiszen pl. a *tömzsi* /m/-je nem olvad bele a megelőző magánhangzóba. Siptár meg is jegyzi a szabállyal kapcsolatban, hogy „feltehetőleg az /n/-re kell korlátozni a hatását” (uo.).

Folyamatos mássalhangzók előtt az /ɲ/ is elvesztheti zárját, de az /n/-nel ellentétben nem esik ki, hanem nazális közelítőhangként jelenik meg: *fény*sorompó, *kon*yhá [j]. Siptár (uo.) ezt *lányságom*-szabály néven említi, és a következőképp ábrázolja:

(2)	hely	[- elől]	
	idő	C	C
	mód	[+ naz]	[+ foly]

A *színház*-szabály és a *lányságom*-szabály közös vonása, hogy mindkettőt bármilyen folyamatos mássalhangzó kiválthatja, és a nazális mindkét esetben elveszti zárját. A két szabály tehát egyesíthető:

(3) Orrhangú zárvesztés

		C	C
	hely	[+ kor]	
	mód	[- foly]	[+ foly]

Zárját veszelve az orrhang szájuégi nyílshanggá, azaz [- msh] jegyű szegmentummá válik.¹ Ez egy a fonológiai szabályoknál általánosabb implikációval fejezhető ki:

(4) [+ naz, + foly] → [- msh]

Az, hogy a zárjavesztett nazális önálló szegmentum marad-e, vagy beleolvad a megelőző magánhangzóba, a képzési helyétől függ: ha az összeegyeztethető a [- msh] jegyű szegmentumok képzési helyével, akkor a nazális megmarad, ha nem, akkor pótlónyúlással kiesik.

2. Az /n/ helyhasonulása

Az /n/ képzés helye tekintetében hasonul, illetve igazodik a rá következő mássalhangzóhoz:

- (5) szénpor, különb [m], önfeledt, honvagy [ŋ], fülön csíp, van dzsem [n].
vén tyúk, öngyújtó [ŋ], szánkó, engem [ŋ]

Mivel a folyamat egységes, a továbbiakban nem teszek különbséget az /n/ hely szerinti hasonulása és igazodása között, mindkettőre az /n/ helyhasonulása kifejezéssel fogok utalni.

Mögöttesen a mássalhangzók képzési helyét Siptár (1995: 45–46) a [± elől] és [± kor] jegyekkel adja meg:

¹ A [± msh] jegy nem a mássalhangzókat különíti el a magánhangzóktól, hanem a szájuégi akadállyal képzett hangokat az anélküliektől. A mássalhangzók közül a /h/ és a /j/, valamint a felszínen megjelenő [fi] és [j] [- msh] jegyű.

(6)	labiálisok	[+ elöl, – kor]
	alveolárisok	[+ elöl, + kor]
	posztalveolárisok és palatálisok	[– elöl, + kor]
	velárisok és a /h/	[– elöl, – kor]

A hagyományos osztályozásokban a /ʒ/-t és a /j/-t a képzés helye különíti el egymástól, a posztalveolárisok nem vonhatók össze a palatálisokkal. A két mássalhangzó azonban nemcsak ebben különbözik egymástól. A /ʒ/ képzésekor a levegő szűkebb résen, nagyobb zörejjel halad keresztül: a /ʒ/ zörejhang, a /j/ pedig zengőhang.

Az /n/ helyhasonulását összefogó posztlexikális szabályban viszont már szükség van a két képzési hely megkülönböztetésére, különben az /n/ a /ŋ/ és a /dʒ/ előtt [ŋ] helyett [n]-nyé válna. Siptár (1995: 83) ezt a [± osztott] jeggyel éri el:

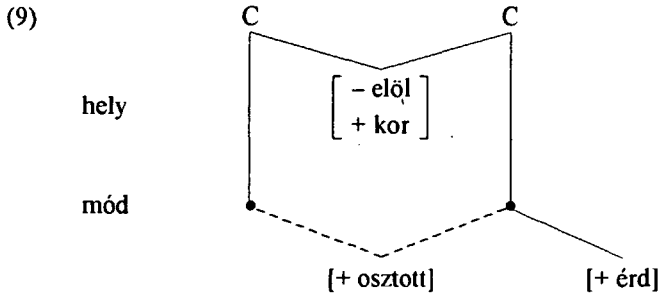
(7)	bilabiálisok	[+ elöl, – kor, + osztott]
	labiodentálisok	[+ elöl, – kor, – osztott]
	alveolárisok	[+ elöl, + kor, – osztott]
	posztalveolárisok	[– elöl, + kor, + osztott]
	palatálisok	[– elöl, + kor, – osztott]
	velárisok és a /h/	[– elöl, – kor, – osztott]

Durand – Siptár (1997: 50) szerint „Az *osztott* (*distributed*) hangokat olyan szűkülettel képezzük, amely a toldalékcso szagittális (elöl-hátul irányú) tengelye mentén meglehetősen hosszú; a nem osztott hangok esetében a szűkület ebben az irányban rövid.”

Ennek a mögöttesen hiányzó jegynek a bevezetéséhez attól függően, hogy az affrikátákat egy vagy két gyökérrel ábrázoljuk, legalább három, illetve négy default-szabályra van szükség. Egygyökeres ábrázolás esetén ezek a következők:

- (8) (a) bilabiálisok
- $$\begin{bmatrix} + \text{elöl} \\ - \text{kor} \\ - \text{foly} \end{bmatrix} \rightarrow [+ \text{osztott}]$$
- (b) posztalveolárisok
- $$\begin{bmatrix} - \text{elöl} \\ + \text{kor} \\ + \text{é rd} \end{bmatrix} \rightarrow [+ \text{osztott}]$$
- (c) a többi mássalhangzó
- $$[\quad] \rightarrow [- \text{osztott}]$$

A Siptár által is követett kétgyökeres ábrázolásban külön defaultszabály kell a posztalveoláris affrikátákra:

A különbség oka az Egyforma alkalmazhatósági feltétel (Schein – Steriade 1986: 727):

(10) **Egyforma alkalmazhatósági feltétel**
(Uniform Applicability Condition)

Egy *cs* csomópont, egy a *cs*-hez T tengelyen hozzákapcsolt csomópontok H halmaza és egy a *cs* tartalmát megváltoztató Sz szabály esetén: az Sz-ben H bármely elemére megfogalmazott feltétel H minden elemére vonatkozik.

Mivel az affrikátáknak csak a részmozzanata érdes, (8)(b) nem alkalmazható rájuk.

Szükség van-e egyáltalán az [osztott] jegyre? A bilabiálisok és a labiodentálisok közötti különbség fonológiailag kevésbé releváns, mint a *kút* és a *kin* /k/-jének a különbsége: a kétféle /k/ ugyanis olyan tulajdonságban különbözik egymástól, amelynek, ha máshol nem, akkor a magánhangzóknál megkülönböztető szerepe van. Olyan nyelvről viszont nincs tudomásom, amelyben a bilabiális /m/ és a labiodentális /m/ két külön fonéma. A [+osztott] jegyű posztalveolárisoknál hosszabb szükülettel ejtett palatálisok [-osztott] elemzése sem meggyőző. Ha az [osztott] jegy ennyire elszakadhat a fonetikai valóságtól, gyanús, hogy elvont, osztályozó jeggyel van dolgunk. Jobbnak vélem a bilabiális/labiodentális különbséget a fonetikára hagyni, a posztalveoláris/palatális különbséget pedig a [± palatális] jeggyel kifejezni. Ennek a bevezetéséhez csak két defaultszabályra van szükség:

(11) (a) palatálisok

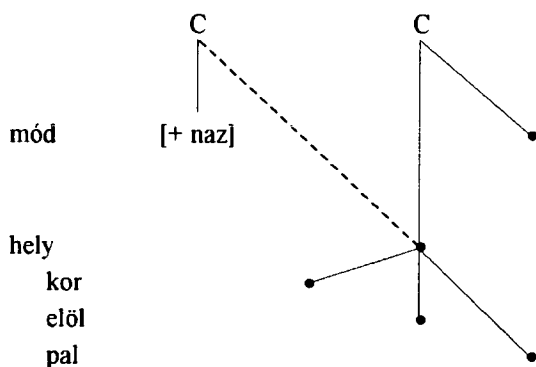
$$\begin{bmatrix} - \text{elől} \\ + \text{kor} \\ - \text{érd} \end{bmatrix} \rightarrow [+ \text{pal}]$$

(b) a többi mássalhangzó

$$[\quad] \rightarrow [- \text{pal}]$$

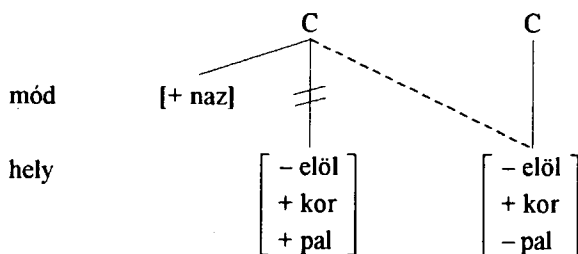
A defaultszabályok közvetlenül az első rájuk hivatkozó fonológiai szabály előtt lépnek működésbe (vö. Siptár 1995: 88, 4. láb.), így ahhoz, hogy (11) megelőzze az /n/ helyhasonulását, az utóbbiban a helycsomópontnak már a palatáliscsomópontot is dominálnia kell. Az /n/-et alulszabott mássalhangzóként elemezve a szabály a következőképp fogalmazható meg:

(12) Az /n/ helyhasonulása

3. Az /ŋ/ posztalveolárisává válása

A képzés helye tekintetében az /ŋ/ sokkal stabilabb az /n/-nél: gondozott beszédben változatlan marad, fesztelen beszédben pedig – ha a koartikulációs jelenségeket figyelmen kívül hagyjuk² – csak a posztalveoláris /ŋ̣/-hez és /d͡ʒ̣/-hez hasonul: *könnyecsepp*, *szegény Dzsoni* [ŋ] ~ [ŋ̣].

Az alkalmazott jegyrendszer alapján ez a folyamat igazodásnak tűnhet, hiszen az /ŋ/-nek csak nem mögöttes jegye változik. Hasonulásnak azért nevezem, mert az adatközlőim a [kõ̃nt̪̣ɛp:]-ben ny helyett n-et hallanak. Ez azonban az [osztott] jegyes elemzésben is probléma.

²Ezek listáját l. Siptár 1995: 81–82.

IRODALOM

- Durand, Jacques–Siptár Péter 1997: *Bevezetés a fonológiába*, Budapest, Osiris.
- Nádasdy Ádám–Siptár Péter 1994: A magánhangzók, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*, Budapest, Akadémiai, 42–182.
- Olsson, Magnus 1992: *Hungarian phonology and morphology*, Lund, Lund University Press.
- Schein, Barry–Donca Steriade 1986: On geminates, *Linguistic Inquiry* 17, 691–744.
- Siptár Péter 1995: *A magyar mássalhangzók fonológiája*, Budapest, Az MTA Nyelvtudományi Intézete.

NASAL RULES

GYULA ZSIGRI

This paper is an attempt to simplify the rules for Hungarian nasals, following the generative tradition of Vago (1980), Olsson (1992) and Siptár (1995). /n/-deletion, accompanied by the nasalization and compensatory lengthening of the preceding vowel, is united with the rule which changes /ɲ/ to [j̃]. The place assimilation of /n/ refers to [palatal] instead of [distributed]. Finally, the place assimilation of /ɲ/ to postalveolars, a rule ignored so far, is formulated.